

Неполітичні агенти політичної соціалізації

Вікторія СТЕЛЬМАХ,
аспірантка ДУ «Інститут всесвітньої історії
НАН України»

Соціалізація особистості — необхідна передумова входження й адаптації людини в соціумі, процес багатоаспектний, що має на меті розуміння сутності соціальних явищ і вчинків конкретної людини. Політична соціалізація — частина цього процесу, що передбачає засвоєння людиною політичної культури, політичних ролей, формування якостей і цінностей, потрібних для адаптації до конкретної політичної системи і виконання певних політичних ролей. Сутність політичної соціалізації полягає у «сходженні» особистості від простої інформованості до усвідомлення політичних переконань, активної життєвої позиції [2, с. 25]. Вивчення цього питання актуальне для України як країни, що перебуває у процесі демократичних перетворень.

У науковій літературі проблему політичної соціалізації вітчизняні й зарубіжні автори висвітлюють у рамках політологічної, соціологічної, філософської та психологічної наук. У колі інтересів соціально-політичного підходу опинилися питання становлення особистості громадянина, досліджується розвиток політичних якостей індивіда під впливом різних соціальних інституцій (Т. Парсонз, М. Девіс, В. Льйоїс, Н. Гедікова, Ф. Рудич); особливості політичних орієнтацій у період перехідного суспільства (А. Мітіна, В. Петренко); проблема політичного виховання підростаючих поколінь в умовах суспільних змін (М. Боришевський, Н. Гаврилів, І. Жадан, О. Кожем'якіна, Л. Лепіхова, С. Максименко, О. Пенькова); особистість як об'єкт зовнішніх соціалізуючих впливів політичного оточення (А. Бандура, Д. Істон, Дж. Денніс, Р. Уолтерс, Б. Скіннер). У психологічній галузі дослідження означеної проблеми політичної соціалізації сфокусовано довкола особистості з її власним потенціалом щодо активного освоєння наявних у суспільстві політичних цінностей, традицій, настанов (Т. Адорно, А. Маслоу, Дж. Адельсон, К. Роджерс, Л. Кольберг, Ж. Піаже, Г. Маркузе, Г. Дилігенський, М. Пірен, О. Шестопал).

Класична концепція у вивченні зазначеного питання виходить із особливостей стосунків у системі «людина — влада» й виокремлює дві основні теорії: «підкорення» й «інтересу». Перша вказує на особу як пасивний суб'єкт процесу соціалізації, друга — на активну позицію особи щодо процесу залучення до суспільно-політичних відносин.

Наукові концепції, теорії, форми, функції, етапи, рівні — це зовнішній бік питання, теоретична модель, у рамках якої відбувається процес політичної соціалізації. Тоді як безпосередньо участь у процесі політичної соціалізації беруть агенти, інститути, чинники й засоби,

тобто ті безпосередні учасники і процеси політичного життя, котрі формують і відтворюють політичну освіту й культуру. Саме вони впливають на перебіг і результат, на який орієнтований процес політичної соціалізації, тобто рівень участі особи в політичному житті суспільства.

Американські політологи Г. Алмонд, Дж. Пауелл та Р. Далтон вказують на те, що в суспільстві індивіди зазнають впливу певних агентів політичної соціалізації — інститутів та організацій, котрі впливають на політичні установки громадян [6, с. 107]. Серед цих інститутів і організацій виокремлюють такі, що є прямими джерелами політичної освіти, тобто є спеціально підготовленими і призначеними для формування певної політичної культури й досягнення політичних цілей, наприклад, уроки суспільствознавства у школі, діяльність політичних організацій і партій. Інші агенти — найближче оточення, трудовий колектив — зазвичай діють опосередковано.

Український психолог В. Москаленко пише про агентів політичної соціалізації як про засіб безпосередньої передачі політичних ідей, поглядів, цінностей [5, с. 268]. Такий «персоніфікований» підхід до агентів як до носіїв суспільного впливу підтримують О. Шестопал, М. Сазонов, А. Колодій, а Г. Дилігенський пропонує розглядати всі прошарки населення як соціальних агентів, щоденні практики котрих створюють різноманітні форми суспільного життя [1].

Інший підхід до визначення поняття «агент» можна назвати інституціональним. У такому разі дослідники й науковці ототожнюють поняття «агент» (з лат. *agens, agentis* — діючий) та «інститут» (з лат. *institutum* — установа, встановлення, звичай, установа), хоча друге поняття частіше використовується у значенні форми організації соціальної практики й широко вживається в різних галузях суспільних наук. Виходячи з цього, аген-

том також можна вважати своєрідну форму людської діяльності.

Отже, до неполітичних агентів політичної соціалізації зазвичай відносять сім'ю, систему освіти, церкву, найближче оточення, трудові колективи, ЗМІ та мережеві системи; до цієї групи агентів віднедавна почали зараховувати також соціальні класи, групи інтересів і навіть стать (Г. Алмонд, Дж. Пауелл, М. Конуей) та безпосередній контакт із урядовими структурами. Політичними агентами політичної соціалізації традиційно називають політичні інститути (державу, систему управління, молодіжні, громадські політичні організації, окремі політичні події).

Сучасний стан українського суспільства слушно називають трансформаційним, адже протягом останніх двадцяти років відбувається процес побудови нової демократичної держави із розвиненим громадянським суспільством, що передбачає зміну політичних орієнтирів, цінностей і культури. Як зазначає М. Конуей, «культурні зміни в суспільстві й політична соціалізація тісно пов'язані. Агенти політичної соціалізації формуються під впливом культурних змін... Зміни в самих агентах політичної соціалізації впливають на напрям подальших змін у політичній участі» [9, с. 22].

Політична наука виокремлює кілька періодів соціалізації людини впродовж життя. Етап первинної соціалізації починаючи з дитинства, коли під впливом найближчого оточення – сім'ї – формуються найперші уявлення про владу і систему управління, а також про державу, національність і політичну участь. Родина в житті індивіда є первинним агентом соціалізації загалом і політичної зокрема. Участь у сімейному прийнятті рішень сприяє посиленню відчуття політичної компетенції, розвиває необхідні для політичної взаємодії навички. Так само повне підкорення волі батьків може негативно позначитися на вмінні майбутнього громадянина знаходити оптимальний спосіб взаємодії, вдаючись або до повного підкорення думці інших, або до відвертого протиставлення себе традиційним нормам і моралі. Як правило, ці установки надовго проникають у свідомість, у душу дитини і вже на неї нашаровується підліткова, юнацька, а затім і доросла соціалізація. Ще Ш. Монтеск'є в «Дусі законів» зазначав, що «закони виховання – це перші закони, з якими стикається людина у своєму житті. Оскільки ці закони готують нас до того, щоб стати громадянами, кожна родина має керуватися за зразком великої родини (тобто держави)» [4].

Але тут часто постає серйозна проблема – спадковість поколінь, сприйняття або несприйняття старшими поколіннями нових політичних умов, критичне ставлення до нового, отождення власного життєвого досвіду з історичними реаліями. Неординарною є ситуація, в якій опинилася сім'я в сучасному світі, де спостерігається тенденція до вільних стосунків, незареєстрованих шлюбів, неповних родин. З одного боку, цей процес можна розглядати як прояв свободи – однієї з головних демократичних цінностей, з другого – відбувається руйнація підвалин українського суспільства, в якому сім'я традиційно була міцною, а владу батьків можна було назвати авторитарною.

Іще одна трансформація, яка спіткала родину й суспільство загалом, гендерна революція, тенденція до вирівнювання ролі жінки й чоловіка і на рівні родинно-побутових відносин, і в суспільно-політичному житті. З часів античності й до початку ХХ століття політика вважалася суто чоловічою справою, а жінка не мала права голосу. З початку минулого століття жінки почали брати активну участь у суспільно-політичному житті, обіймати керівні посади, проте й тоді їхня діяльність була більше пов'язана з «жіночою сферою» – освітою, медициною. На початку ХХІ століття вже констатуємо наявність

жінок-міністрів, голів міжнародних фінансових і політичних організацій, президентів. Конституція України у статті 24 закріпила рівність прав чоловіків і жінок [3]. Проте реалії сучасного суспільства такі, що про гендерну рівність у світовому масштабі говорити ще зарано, але прогресивно налаштовані жінки дістали змогу створювати громадські організації для захисту своїх прав.

Політичною наукою нагромаджено чималий досвід з вивчення ефективності політичної соціалізації дітей (Д. Істон, Дж. Денніс, В. Сапіро). Заклади освіти як агенти політичної соціалізації дають конкретне уявлення про суспільно-політичний лад, мають змогу формувати політичну позицію майбутнього громадянина, закріпити шанобливе ставлення до державних символів, стимулювати відданість державі на емоційному рівні. Політична соціалізація молоді в громадянському демократичному суспільстві відбувається під впливом виховання, освіти, навчання, залучення до культурної спадщини. Кожна з цих сфер є інституціональною системою з різноманітними загальними і специфічними рисами.

Нову державну політику України в галузі освіти сформульовано в Законі «Про вищу освіту» зі змінами від 19 січня 2010 року та в «Концепції національного виховання студентської молоді, затвердженій 25 червня 2009 року. Головною метою цієї концепції є формування свідомого громадянина – патріота Української держави, активного провідника національної ідеї, представника української національної еліти через набуття молодими поколіннями національної свідомості, активної громадянської позиції, високих моральних якостей та духовних запитів.

Однією з новітніх тенденцій в американській політичній психології можна назвати вивчення впливу національних символів на національну ідентифікацію та соціальні зміни [8]. Автори теорії пропонують розглядати національні символи не як пасивні атрибути, а як елементи культури, що мають політичний потенціал. За президентства В. Ющенка в українських школах було запроваджено експеримент: починати навчальний тиждень із підняття державного прапора на подвір'ї школи. Ідея була чудова – виховувати патріотизм у школярів, проте ця традиція не мала продовження. Можливо, виховання патріотизму в Україні слід почати зі створення юнацьких військово-патріотичних організацій, відродження традицій козацтва, звернення до героїчного минулого українського народу. В Україні нині є лише одна неполітична організація, мета якої – патріотичне виховання. Це – Пласт, українська скаутська організація.

Людина як суспільний індивід має природну потребу спілкуватися, бути залученою до суспільних процесів і реалізує її через комунікації з групами рівних. До них можна віднести і компанії друзів, і трудові колективи. Як агенти політичної соціалізації, такі групи можуть сприяти залученню індивіда до політики навіть більше, ніж родина і школа, бо група рівних – це середовище, де він почувується комфортно, адже коло свого спілкування індивід обирає сам. Певна політична поведінка члена такої групи зумовлена бажанням наслідувати інших членів, отримати від них заохочення, що призводить до взаємного підсилення поглядів усередині групи. [10, с. 87–93].

Окремо від групи рівних у системі неполітичних агентів політичної соціалізації є групи інтересів, тобто асоціації, економічні об'єднання, профспілки, які не мають безпосередньої політичної мети своєї діяльності, проте в більшості індустріальних країн саме виникнення профспілок привело до зміни соціальної культури й політики. У Великій Британії, попри багатовікові традиції, у 60–70 рр. минулого століття до влади приходила партія, яку підтримували профспілки. Жартома казали навіть, що Британією керує профспілка, а не прем'єр-міністр.

Важливу роль у політичній соціалізації відіграють суспільні групи, що утворюють громадянське суспільство. До них належать етнічні, релігійні організації, групи із захисту прав і свобод громадян, навколишнього середовища.

Своє місце в системі суспільних відносин прагне посісти церква. Із проголошенням незалежності в Україні ця сторона духовного життя почала активно розвиватися. У Конституції України у статті 35 зазначено, що «церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа – від церкви. Жодна релігія не може бути визнана державою як обов'язкова» [3]. Хоча церква офіційно відмовилася від участі в політиці, проте формальні зв'язки між провідною релігійною вірою і державним апаратом можна простежити. Наприклад, якщо православна віра не визнає багатоженства та одностатевих шлюбів, то на законодавчому рівні такі норми ніколи не буде прийнято.

Не залишаються непомітними і спроби політичної еліти використати релігійне життя суспільства. Віднедавна серед правлячої верхівки стало традицією відвідувати церковні богослужіння на великі християнські свята, а Віктор Ющенко за часів президентства навіть спробував створити єдину українську церкву як символ єдності країни. Релігійна належність нерідко буває джерелом партійних переваг. Прикладом можуть бути Соціально-християнська партія Бельгії, яка сприяла вступу країни до НАТО, а також Християнсько-демократичний союз Німеччини, чії представники п'ять разів ставали президентами і стільки ж – федеральними канцлерами. У більшості країн Європи історично релігію розглядають як об'єднавчий чинник у нестабільному суспільстві, усвідомлюючи залежність сили держави від духовної єдності.

За умов реальної свободи слова, плюралізму ідеології у громадянській і політичній соціалізації населення значну роль відіграють засоби масової інформації. ЗМІ мають функціональну здатність соціалізувати громадян, різні соціальні групи суспільства, ідеологізувати й політизувати їх у різному напрямі залежно від соціальної природи ЗМІ. Їхня роль як агентів політичної соціалізації – формування громадянської у членів суспільства. Водночас політична соціалізація особи потребує формування адекватної демократичним умовам політичної культури, при цьому використання ЗМІ й нових інформаційних технологій у політиці, у формуванні громадської думки на пострадянському просторі відчутно зростає. Вони істотно впливають на формування свідомості й дій людей, їхні можливості у пропаганді ідей і моделюванні вимог до політичної соціалізації молодого покоління практично необмежені. Дати однозначну оцінку глобальності ролі інформаційних технологій у процесі політичної соціалізації особи та формування ціннісних орієнтацій можна лише з огляду на те, що будь-який компонент засобів масової інформації і комунікації має і позитивну, і деструктивну складову. Тож ЗМІ можуть сприяти й інтеграції суспільства, і його дезорганізації. Тут уже переходимо у площину дії Закону України «Про свободу слова» і моральної відповідальності особи.

Рівень розвитку сучасного суспільства внаслідок значної активності державного апарату призвів до того, що громадяни змушені постійно контактувати з бюрократичними органами. Це і система ЖКГ, податкова, соцзабез, органи внутрішніх справ тощо. Ще в 60-х роках минулого століття американські політологи й соціологи Г. Алмонд та С. Верба у своєму дослідженні громадянських установок п'яти націй помітили різницю в тому, якого ставлення очікують до

себе громадяни з боку представників силових органів і державного апарату. Вони з'ясували, що такий особистісний досвід є сильним соціалізуючим чинником, здатним підсилити або пере- креслити дію всіх попередніх агентів політичної соціалізації [7, с. 108–109]. Хоч би який позитивний образ рідної країни змальовували у школах або ЗМІ, та якщо в повсякденному житті людина спостерігає геть інше, вона, найімовірніше, змінить свої базові установки.

Якщо узагальнити сказане про процес політичної соціалізації, то, з одного боку, це організований і багато в чому керований процес виховання, освіти, засвоєння культури, норм, цінностей суспільства, здійснюваний за рахунок неполітичних агентів політичної соціалізації, а з другого – самоорганізація, самосприйняття фактів і явищ політичного життя, культури особистості як члена суспільства.

Є думка, що в результаті політичної соціалізації людина починає розглядати узвичаєні в суспільстві політичні традиції, цінності, погляди як істини, що не підлягають сумніву. Політична соціалізація проявляється і в їх схваленні, і в протилежному – в їх неприйнятті та є процесом засвоєння людиною різних зразків політичної поведінки й установок, соціально-політичних норм і цінностей, які є прийнятними і неприйнятними в суспільстві. Людина передусім виявляє до них своє ставлення й формує своє світобачення, світосприйняття, визначає власні норми поведінки і ставлення до політики як сфери життя. Діяльність різноманітних неполітичних агентів політичної соціалізації багато в чому сприяє активному залученню індивідів до суспільно-політичного процесу.

Джерела

1. Дилигенский Г. Г. Люди среднего класса [Электронный ресурс]. – http://bd.fom.ru/report/map/special/435_15452/b0205201
2. Загородній Ю. І. Політична соціалізація студентської молоді в Україні: досвід, тенденції, проблеми / Ю. І. Загородній, В. С. Курило, С. В. Савченко. – К.: Генеза, 2004. – 144 с.
3. Конституція України [Електронний ресурс]. – <http://zakon1.rada.gov.ua>
4. Монтеск'є Ш. Л. О духе законов. Кн. четвертая [Электронный ресурс]. – <http://lib.rus.ec/b/187228>
5. Москаленко В. В. Соціальна психологія: Підручник. – 2-ге вид., випр. та доп. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 688 с.
6. Сравнительная политология сегодня: Мировой обзор: Учебн. пособие [текст] / Алмонд Г., Пауэлл Дж., Стром К., Далтон Р. / Сокр. пер. с англ. А. С. Богдановского, Л. А. Галкиной; Под. ред. М. В. Ильина, А. Ю. Мельвиля. – М.: Аспект Пресс, 2002. – 537 с.
7. Almond A. Gabriel. The Civil Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations / Gabriel A. Almond, Sidney Verba. – Princeton, 1963. – 562 p.
8. Butz A. David. National Symbols as Agents of Psychological and Social Changes // Journal of the International Society of Political Psychology. – Wiley Periodical, Inc. 350 Main Street, Malden, MA 02148, USA. – Vol. 30. – № 5. – Oct. 2009. – P. 779–805.
9. Conway M. Margaret. Women and political participation: cultural changes in the political arena / M. Margaret Conway, Gertrude A. Steuernagel, David W. Ahern. – Congressional Quarterly Inc., 1997. – 206 p.
10. Dawson R. E., Prewitt K., Dawson K. Political Socialization. – Boston: Little Brown, 1977. – 220 p.